

Obecná a racionální gramatika (1660)

Arnauld a Lancelot

Gramatika je umění mluvit.

Mluvit, to znamená vysvětlovat své myšlenky prostřednictvím znaků, které vymysleli lidé s tímto úmyslem.

Ukázalo se, že nejpříhodnějšími znaky k tomu jsou zvuky a hlasy.

Avšak protože tyto zvuky pomíjejí, byly vynalezeny jiné znaky, které je činí trvalými a viditelnými, což jsou znaky písma, jež Řekové nazývají *grammata*, z čehož vzešlo slovo Gramatika.

Můžeme tedy u těchto znaků uvažovat o dvou věcech. Za prvé: o tom, čím jsou ze své povahy, tedy jakožto zvuky a písmena.

Za druhé: o jejich významu, to jest o způsobu, jímž je lidé užívají, aby vyznačili své myšlenky.

O prvním pojednáme v první části této Gramatiky, o druhém v části druhé.

DRUHÁ ČÁST

OBECNÉ GRAMATIKY, KDE SE MLUVÍ O PRINCIPECH A DŮVODECH, O NĚŽ SE OPÍRAJÍ RŮZNÉ FORMY VÝZNAMU SLOV.

Kapitola I.

Že znalost toho, co se děje v našem duchu, je nutná pro porozumění základům gramatiky; a že odtud závisí rozmanitost slov, z nichž se skládá řeč

Až dosud jsme u řeči (*parole*) uvažovali jen o tom, co je na ní materiální a co je společné, přinejmenším pokud jde o zvuk, lidem i papouškům.

Zbývá nám prozkoumat, co je na ní duchovního, co představuje jednu z největších předností člověka oproti všem ostatním zvířatům, a co je jedním z nejvyšších důkazů rozumu: totiž to, že ji používáme k označování našich myšlenek a tento úžasný vynález, skládat z pětadvaceti či třiceti zvuků nekonečnou rozmanitost slov, která ačkoli nemají sama v sobě nic, co by se podobalo dění v naší mysli, nedovolují tak ostatním odkryt celé tajemství, a nechávají slyšet těm, kteří tam nemohou proniknout, vše, co zformulujeme, a všechna hnutí naší duše.

Takto lze definovat slova, rozlišené a artikulované zvuky, jež lidé učinili znaky, aby jimi označovali své myšlenky.

Proto nemůžeme dobře pochopit různé druhy označování, které jsou uzavřené ve slovech, pokud nejprve neporozumíme dobře tomu, co se odehrává v našich myšlenkách, protože slova byla vynalezena pouze proto, aby to uvedla ve známost.

Všichni filozofové učí, že existují tři činnosti našeho ducha: POJÍMAT, USUZOVAT, ROZMÝŠLET.

POJÍMAT, to není nic jiného než prostý pohled našeho ducha na věci, ať už způsobem čistě intelektuálním, jako když vnímám býtí, trvání, myšlení, boha; anebo skrze tělesné obrazy, jako když si představuji čtverec, kruh, psa, koně.

USUZOVAT znamená stvrdit, zda nějaká věc, kterou vnímáme, je taková nebo taková není: jako když, za předpokladu, že vím, co je *Země* a co je *kulatost*, tvrdím o *Zemi*, že je *kulatá*.

ROZMÝŠLET znamená použít dva úsudky k tomu, abychom z nich utvořili třetí: jako když poté, co jsme usoudili, že každá ctnost je chvályhodná a že trpělivost je ctnost, učiníme z toho závěr, že trpělivost je chvályhodná.

Vidíme zde, že tato třetí činnost je pouze rozšířením té druhé; proto bude pro náš další postup dostačovat, když budeme uvažovat pouze o prvních dvou či o tom, co je z první obsaženo v druhé; neboť lidé nikdy nemluví proto, aby pouze vysvětlovali, co vnímají, ale téměř vždy aby vysvětlili úsudky, které si učinili o věcech, jež vnímají.

Úsudek, který si činíme o věcech, jako když řeknu *Země je kulatá*, se nazývá VĚTA; a každá věta tedy nutně obsahuje dva termíny; jeden se nazývá *podmět*, tedy to, o čem něco tvrdíme, jako *Země*; druhý se nazývá *přísudek*, tedy co se tvrdí, jako *kulatá*; a spojení mezi těmito dvěma termíny, *je*.

Je snadné nahlédnout, že tyto dva termíny náležejí vlastně oné první činnosti ducha, neboť jsou právě tím, co vnímáme a co je předmětem našeho myšlení; a ke druhé náleží ono spojení, o němž lze říci, že je vlastním aktem našeho ducha a způsobem, jímž myslíme.

A tak tím nejvyšším rozlišením toho, co se odehrává v našem duchu, je říci, že zde můžeme uvažovat o předmětu našeho myšlení a o formě či způsobu našeho myšlení, jímž je v zásadě úsudek: musíme tu však ještě připočíst konjunkce, disjunkce a jiné podobné operace našeho ducha a všechna ostatní hnutí naší duše, jako jsou touhy, příkazy, tázání atd.

Z toho vyplývá, že lidé potřebují znaky k tomu, aby označili vše, co se děje v jejich duchu, avšak z nejobecnějšího rozlišení slov musí také plynout to, že některá označují předměty myšlené a jiná formu a způsob našeho myšlení, jakkoli často tuto formu neoznačují o sobě, nýbrž spolu s předmětem, jak uvidíme.

Slova prvního druhu jsou ta, která se nazývají *podstatná jména*, *zájmena*, *participia*, *předložky* a *příslovce*; ta druhého druhu jsou *slovesa*, *spojky* a *citoslovce*; všechna jsou získávána nutnou posloupností z přirozeného způsobu, jímž vysvětlujeme naše myšlenky, jak hned ukážeme.

Kapitola II.

O jménech, a nejprve o podstatných a přídavných jménech

Předměty našich myšlenek jsou buď věci jako *země*, *slunce*, *voda*, *dřevo*, které zpravidla nazýváme *podstaty* (substance); nebo to, jak věci jsou, jako například být *kulatý*, být *červený*, být *tvrdý*, být *učený* atd., což nazýváme *případek* (akcident).

Mezi věcmi či podstatami a tím, jak věci jsou, neboli případy, existuje tento rozdíl: podstaty stojí samy o sobě, zatímco případy jsou zde jen prostřednictvím podstat.

To způsobuje i principiální rozdíl mezi slovy, která označují předměty myšlení: neboť ta, jež označují podstaty, byla nazvána *podstatná jména*, a ta, která označují případy, čímž vypovídají o předmětu, k němuž tyto případy náležejí, jsou *jména přídavná*.

Zde tedy máme původ a počátek *podstatných* a *přídavných* jmen. Nezastavíme se však jen u toho, a ukazuje se, že si nebudeme ani tolik všimnout významu, jako spíš způsobu označování. Neboť protože podstata je to, co stojí samo o sobě, nazývají se podstatnými jmény všechna ta jména, která stojí sama o sobě v rozpravě, aniž by potřebovala jiného jména, a to i když označují případy. A naopak přídavnými jmény nazýváme ta jména, která označují podstaty, jež svým způsobem označování musejí být v rozpravě spjaty s jinými jmény.

Ovšem to, co způsobuje, že jméno nemůže stát samo o sobě, je situace, kdy navzdory svému rozlišenému významu obsahuje toto jméno ještě jistou nejasnost, jež může být nazývána konotace nějaké věci, jíž odpovídá to, co je vyznačeno oním rozlišeným významem.

Tak rozlišený význam slova *červený* je *červeň*; avšak označuje jej tím, že nejasně poukazuje k předmětu této červeně, z čehož plyne, že v žádném případě nestojí v rozpravě

samo o sobě, protože zde musí být vysvětleno či předpokládáno slovo, které označuje tento předmět.

Tato konotace tedy představuje přídavné jméno, i když odstraníme slova, která označují případy, a učiníme z nich jména podstatná, jako z *barevný slovo barva*, z *červený červeň*, z *tvrdý tvrdost*, z *opatrný opatrnost* atd.

A naopak, když připojíme ke slovům, která označují podstaty, tuto konotaci či nejasný význam nějaké věci, k níž se tato podstata vztahuje, učiníme z nich přídavná jména, jako ze slova *člověk* přídavné jméno *lidský*, *lidský rod*, *lidská ctnost* atd.

Řekové a Latinské mají nekonečné množství těchto slov: *ferreus* [železný], *aureus* [zlatý], *bovinus* [hovězí], *vitulinus* [telecí] atd.

Avšak hebrejščina, francouzština a další lidové jazyky jich mají méně; neboť francouzština to vysvětluje předložkou *de*: *d'or* [zlatý, doslova ze zlata], *de fer* [železný, doslova ze železa], *de boeuf* [hovězí, doslova z vola] atd.

Leda když zbavíme tato přídavná jména, vytvořená z jmen podstatných, jejich konotace, učiníme z nich nová podstatná jména, jež nazýváme *abstrakta*, neboli oddělená. Tak nám *člověk* dává *lidský*, a z *lidský* utvoříme *lidskost* atd.

Existuje však jistý druh jmen, která platí za podstatná jména, jakkoli jsou ve skutečnosti jmény přídavnými, protože označují akcidentální formu, a odkazují rovněž k předmětu, který odpovídá této formě: jsou to jména různých lidských povolání, jako *král*, *filozof*, *malíř*, *voják* atd. Tato jména jsou považována za jména podstatná proto, že mohou mít za svůj předmět pouze samotného člověka, přinejmenším zpravidla a podle prvotního užití jmen, a nebylo nutné k nim připojovat jejich podstatné jméno, protože jej lze předpokládat bez jakékoli nejasnosti, nelze zde vést vztah k ničemu jinému; a proto se tato slova vyznačovala při užívání tím, co je jedinečné pro podstatná jména, tedy to, že stojí v rozpravě sama o sobě.

Z téhož důvodu se o některých jménech či zájmenech říká, že jsou pojímána substantivně, neboť se vztahují k substantivu natolik obecnému, že se snadno předpokládá a určuje; jako *triste lupus stabulis* [stájím je na škodu vlk]¹ předpokládá *negotium* [úkol]; *patria* [vlast] předpokládá *terra* [země]; *Judea* předpokládá *Provincia*. Viz *Nouvelle Méthode latine*.

Řekl jsem, že přídavná jména mají dva významy; jeden jasný, jímž je význam formy; a druhý nejasný, jímž je význam předmětu: nemůžeme z toho však vyvozovat, že označují příměji formu než předmět, jako by jasnější význam byl také přímější. Neboť je naopak zřejmé, že označují i předmět přímo a jak říkají gramatikové *in recto*, byť s menší jasností; a že formu označují pouze nepřímě a jak se ještě také říká *in obliquo*, byť jasněji. Takže *bílý*, *candidus* značí přímo to, co má bělobu, *habens candorem*, avšak značně nejasným způsobem, neoznačuje totiž zvlášť žádnou z věcí, která by mohla nést bělobu; a jen nepřímě označuje bělobu, avšak způsobem dosti jasným, neboť jde o samo slovo běloba, *candor*.

[...]

Kapitola X.

Výklad pravidla francouzského jazyka, podle něhož není třeba, aby za jménem bez členu bylo vztažné zájmeno

K tomu, že jsem se podjal prozkoumat toto pravidlo, mne vedl fakt, že mi poskytuje příležitost promluvit mimoděk o mnoha věcech dosti důležitých pro správné usuzování o jazycích, jež by mne však zavazovaly k přílišné zdoluhavosti, pokud bych je chtěl pojednat samostatně.

Byl to pan de Vaugelas, který první publikoval toto pravidlo spolu s mnoha jinými, nanejvýš rozumnými, k nimž jsou připojeny jeho poznámky: totiž že po jménu bez členu se vůbec neklade *qui* [který]. Takže se říká: *Il a été traité avec violence* [Bylo s ním jednáno s násilím]; ovšem pokud chci zdůraznit, že toto násilí bylo zcela nelidské, nemohu to učinit jinak, než že k němu připojím člen: *Il a été traité avec une violence, qui a été tout-à-fait inhumaine* [Bylo s ním jednáno s násilím, jež bylo zcela nelidské].

Na první pohled by se to zdálo veskrze rozumné; avšak setkáváme se s mnoha způsoby řeči v našem jazyce, které se nezdaří být ve shodě s tímto pravidlem, jako jsou mezi jinými tyto: *Il agit en politique qui sait gouverner*. [V politice působí ten, kdo umí vládnout.] *Il est*

coupable de crimes qui méritent châtement. [Je vinen zločiny, které si zasluhují potrestání.] *Il n'y a homme qui sache cela.* [Není člověka, který by to dokázal.] *Seigneur, qui voyez ma misère, assistez-moi.* [Pane, který vidíš mou bídu, pomoz mi.] *Une sorte de bois qui est fort dur* [Druh dřeva, které je velmi tvrdé]: domníval jsem se, že toto pravidlo vůbec nelze pojímat v termínech, které jej vyjadřují obecněji a které dávají vidět, že tyto a jiné podobné zvyklosti (*façons de parler*), které se jim zdají být protikladné, si ve skutečnosti neodporují. Dále tedy uvedu, jak jsem jej pojal já.

V současném užívání našeho jazyka není vůbec třeba klást *qui* [který] za obecné jméno, pokud není určeno členem nebo něčím jiným, co jej určuje neméně tak, jako to činí člen.

Abychom tomu lépe porozuměli, je třeba si připomenout, že v obecném jménu lze rozlišovat dvě věci, význam, který je pevný (neboť ten se mění jen někdy díky náhodě, dvojmyslu či metafoře), a rozsah tohoto významu, který je podroben proměnám podle toho, jak se jméno pojímá, zda za celý druh či za jeho určitou nebo neurčitou část.

Právě pouze s ohledem na tento rozsah říkáme, že obecné jméno je *neurčité*, tedy když není nic, co by vyznačovalo, zdali musí být pojato obecně či částečně; a je-li pojímáno částečně, pak jde o to, zda je tato částečnost určitá či neurčitá. A naopak, říkáme, že jméno je *určité*, když existuje něco, co vyznačuje jeho určení. Z toho je vidět, že označením *určité* nerozumíme *omezené*, neboť podle toho, co jsme již řekli, obecné jméno musí být považováno za *určité*, když existuje něco, co značí, že musí být chápáno v celém jeho rozsahu; jako v následujícím tvrzení: *Každý člověk je rozumný.*

Právě na tom je založeno ono pravidlo; neboť můžeme snadno použít obecné jméno, a přihlížet při tom pouze k jeho významu, jako v příkladu, který jsem předložil: *Il a été traité avec violence* [Bylo s ním jednáno s násilím]; a není tedy nutné, abych jej určil; ovšem pokud o něm chceme říci něco zvláštního, což lze učinit připojením *qui* [který], je zcela pochopitelné, že v jazycích, které mají členy pro určování rozsahu obecných jmen, jej tedy použijeme, abychom lépe poznali, k čemu se má ono *qui* [který] vztahovat, zdali ke všemu, co může toto obecné jméno označovat, či pouze k jeho určité či neurčité části.

Avšak rovněž zde vidíme, že jakkoli je člen v těch případech nutný pouze k určení obecného jména, je-li toto jméno určeno jinak, můžeme k němu připojit *qui* [který], stejně jako kdyby mělo člen. A právě v tom spatřujeme nutnost vysvětlit toto pravidlo, jak jsme učinili, aby platilo obecně; a to také ukazuje, že téměř všechny zvyklosti, jež se mu zdají odporovat, jsou s ním v souladu, protože jméno, které je bez členu, je určené něčím jiným. Avšak když říkám *něčím jiným*, nemám tím na mysli ono *qui* [který], jež je k němu připojeno: neboť pokud bychom je zde zahrnuli, nechybovali bychom proti tomuto pravidlu nikdy, protože vždy by bylo možné říci, že užíváme *qui* [který] po jménu bez členu pouze v obvyklém vyjádření určeném prostřednictvím tohoto *qui* [který].

Abychom tedy vzali v potaz vše, co lze namítnout proti tomuto pravidlu, je třeba pouze uvážit různé způsoby, jimiž může být určeno jméno bez členu.

1. Je jisté, že vlastní jména, která označují toliko jedinečnou věc, jsou určena sama o sobě, a proto v případě tohoto pravidla hovořím pouze o obecných jménech, neboť je nepochybné, že je jisté správně, když říkáme: *Il imite Virgile, qui est le premier des poètes.* [Napodobuje Vergíliu, který je první mezi básníky.] *Toute confiance est en Jésus-Christ, qui m'a racheté.* [Plně věřím v Ježíše Krista, který mne vykoupil.]

2. Také vokativy jsou určeny samotnou povahou vokativu; vystříhejme se tedy toho vyžadovat tu člen pro připojení *qui* [který], neboť právě potlačení členu dělá z vokativu vokativ a odlišuje jej od nominativu. Není tedy nijak proti pravidlu říkat: *Ciel, qui connaissez mes maux.* [Nebe, které znáš mé špatnosti.] *Soleil, qui voyez toutes choses.* [Slunce, které vidíš všechny věci.]

3. *Tento, nějaký, několik*, číslovky jako *dvě, tři* atd., *každý, žádný, jakýkoli* atd., určují stejně tak dobře jako členy. Je to tak zřejmé, že není třeba se u toho zastavovat.

4. V záporných větách jsou termíny, na něž se vztahuje zápor, určeny obecně samotným tímto záporem, jehož osobitou vlastností je, že popírá vše. Proto se v kladných větách říká se členem: *Il a de l'argent, du coeur, de la charité, de l'ambition.* [Má peníze, srdce, soucit, ambice.] A v záporných bez členu: *Il n'a point d'argent, de coeur, de charité, d'ambition.* [Nemá žádné peníze, srdce, soucit, ambice.] A to také ukazuje, že tyto zvyklosti nejsou v rozporu z oním pravidlem: *Il n'y a point d'injustice qu'il ne commette.* [Neexistuje bezpráví, které by nespáchal.] *Il n'y a homme, qui sache cela.* [Není člověka, který by to dokázal.] Dokonce ani tato věta: *Est-il ville dans le royaume, qui soit plus obéissan-*

te? [Je v království město, které by bylo poslušnější?], protože kladné tvrzení ve formě otázky lze redukovat ve smyslu negace: *Il n'y a point de ville, qui soit plus obéissante*. [Neexistuje město, které by bylo poslušnější.]

5. Je zcela pravdivé logické pravidlo, že v kladných větách získává podměť přísudek, tedy takříkajíc určení. Odtud plyne, že toto vyvození je chybné: *Člověk je živočich, opice je živočich, tedy opice je člověk*; protože *živočich* je v prvních dvou větách přísudek, dva různé podměty se určují dvěma různými druhy *živočicha*. Proto není vůbec proti pravidlu říci: *Je suis homme qui parle franchement* [Jsem člověk, který mluvím upřímně], protože *homme* [člověk] je zde určen pomocí *je* [já]: což je tím spíše pravda, že sloveso, které následuje po *qui* [který], je lépe klást v první osobě než v osobě třetí. *Je suis homme, qui ai bien vu des choses* [Jsem člověk, který dobře vidím věci], spíše než *qui a bien vu des choses* [který dobře vidí věci].

6. Slova jako *způsob, druh, rod* a podobná určují ta, která je následují a která z tohoto důvodu nemají nutně žádný člen. *Une sorte de fruit* [Druh ovoce] a nikoli *d'un fruit*. Proto je správné říkat: *Une sorte de fruit qui est mûr en hiver*. [Druh ovoce, které uzraje v zimě.] *Une espèce de bois qui est fort dur*. [Druh dřeva, které je velmi tvrdé.]

7. Částice *en* ve smyslu latinského *ut* [jako], *vivit ut rex, il vit en roi* [žije jako král], uzavírá v sobě sama člen, neboť platí za výrazy *comme un roi, en la manière d'un roi* [jako král, na způsob krále]. Z toho důvodu není proti pravidlu říci: *Il agit en roi qui sait régner*. [Jedná jako král, který umí vládnout.] *Il parle en homme qui sait faire ses affaires*. [Mluví jako člověk, který se umí o své věci postarat.] To znamená *comme un roi* či *comme un homme* atd.

8. *De*, avšak pouze ve spojení s množným číslem, stojí často místo *des*, což je množné číslo neurčitěho členu *un*, jak jsme již ukázali v kapitole o Členu. Takže tato vyjádření jsou zcela v pořádku a nijak neodporují pravidlu: *Il est accablé de maux, qui lui font perdre patience*. [Je zmáhán obtížemi, které jej připravují o trpělivost.] *Il est chargé de dettes qui vont au-delà de son bien*. [Je obtížen dluhy, které přesahují jeho jmění.]

9. Tyto zvyklosti, ať dobré či špatné: *C'est grêle qui tombe* [To jsou kroupy, co padá]; *ce sont gens habiles qui m'ont dit cela* [to jsou nadaní lidé, kdo mi toto řekl], v žádném případě neodporují pravidlu, neboť *qui* [kdo, co] se zde vůbec nevztahuje k jménu, jenž je bez členu, nýbrž k *ce* [to], které je jakéhokoli rodu a jakéhokoli čísla. Neboť jméno bez členu *grêle* [kroupy], *gens habiles* [nadaní lidé] je tím, co tvrdím, a v důsledku toho přísudkem, a *qui* [kdo, co] tvoří součást podmětu, o němž vypovídám. Neboť já tvrdím o *ce qui tombe* [tom, co padá], že *c'est de la grêle* [to jsou kroupy]; o *ceux qui m'ont dit cela* [těch, kdo mi řekl toto], že *ce sont des gens habiles* [to jsou nadaní lidé]: takže toto *qui* [kdo, co] se vůbec nevztahuje ke jménu bez členu, vůbec se to netýká onoho pravidla.

Pokud existují ještě jiné zvyklosti, které se zdají odporovat tomuto pravidlu a pro něž bychom nenašli zdůvodnění v žádném z těchto pozorování, nemůže jít, jak pevně věřím, o nic jiného než o pozůstatky starého stylu, kde se téměř neustále opomíjely členy. Platí totiž maxima, že ti, kteří pracují s živým jazykem, musí mít vždy před očima to, že zvyklosti, které jsou autorizovány obecným užíváním a jsou nesporné, musí být považovány za správné, ledaže by odporovaly pravidlům a analogiím jazyka; avšak nelze se jich dovolávat pro zpochybnění pravidel a znejistění analogie, ani následně pro autorizaci těch zvyklostí, které nebyly autorizovány užíváním. Jinak řečeno, kdo se bude držet jen zvláštností úzu, aniž by bral ohled na tuto maximu, způsobí, že jazyk zůstane navždy neurčitý a že nemaje žádné principy nebude se moci nikdy ustálit.

K překladu vybral Marek Nagy, z francouzského originálu přeložil Čestmír Pelikán.

Překlad byl pořízen z vydání Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal, Par Arnauld et Lancelot, De L'imprimerie de munier. A Paris, Chez Perlet, rue de Tournon, no 1133, 1803.

Poznámka:

1 Jde o citát z Vergiliových *Zpěvů pastýřských*, třetí ekloga, verš 80: „Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres / arboris vente, nobis Amaryllis irae“, v překladu Otmara Vaňorného: „Stájím je na škodu vlk, však zralému obilí liják / stromům vichřice zas, nám hněvná Amaryllida.“. Publius Vergilius Maro, *Zpěvy rolnické a pastýřské*, SNKLHU, Praha 1959, s. 102. – Pozn. překl.